

20. YÜZYIL BAŞLARINDA AZERBAIJAN EDEBİYATINA YANSIYAN KADIN HUKUKSUZLUĞU

UNLAWFULNESS TOWARD WOMEN REFLECTED ON AZERBAIJANI LITERATURE IN EARLY 20TH CENTURY

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi - Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ayvazmorkoc@gmail.com, Manisa / Türkiye

ÖZ

1905 yılında Rusya'da ortaya çıkan Meşrutiyet hareketi, Azerbaycan Müslüman Türk toplumu üzerindeki baskıların kısmen gevşemesine yol açmıştır. Fikirlerini eskiye göre biraz daha serbest biçimde ifade edebilen Türk aydınları, 1905 yılından itibaren gazete ve dergiler çıkarmış; şiir, roman, hikaye ve tiyatro türlerinde kitaplar yayımlamaya başlamışlardır. Verilen serbestlikle birlikte özgürlük, bağımsızlık, insan hakları, emek sömürsü, cahillik, eğitimsizlik, dini tutuculuk, batıl inançlar gibi konular yayın faaliyetleri aracılığıyla daha yüksek sesle dile getirilmiştir. Azerbaycan'da başta Molla Nasreddin olmak üzere dönemin etkili gazete ve dergileri etrafında kümelenen edebiyatçı ve aydınlar, diğer güncel konuların yanı sıra kadın sorunlarını da gündeme getirirler. 20. yüzyıl başlarında üzerinde ısrarla durulan sorunların başında kadın hukuksuzluğu gelir. Celil Memmedquluzade, Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi, Abdürrahim Bey Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbeyli, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Bey Divanbeyoğlu, Reşid Bey Efendiye, Yusuf Vezir Çemenzeminli gibi edebiyatçı kadın hukuksuzluğunu eserlerinde işlemişlerdir. Ailede alınan kararlarda kadının söz hakkının bulunmaması ve kadının eve kapatılarak toplumdan izole edilmesi büyük sorun olarak dile getirilmiştir. Kadının ikinci sınıf insan olarak kabul edilmesi, toplumda hak ettiği değeri görememesi şair ve yazarlar tarafından eleştirilerek hedefine konmuştur. Ayrıca kız çocuklarının okutulmaması, çocuk yaşta kızların yaşlı erkeklere zorla evlendirilmesi, erkeklerin çok eşliliği, kısa süreli geçici nikah olarak da bilinen "muta nikahı" gibi sorunlar ısrarla ele alınır. Toplumdaki kadın hukuksuzluğu ile kadının toplumdan dışlanmışlığı keskin ifadelerle eleştirilmiştir. Bu çalışmada 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatına yansıyan kadın hukuksuzluğu örnekler aracılığıyla ele alınmış, üzerinde yorum, tahlil ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, kadın hakları, kadın hukuksuzluğu, çeşitlilik, kadınların dışlanması

ABSTRACT

Constitutionalist movement that emerged in Russia led to a partial easing of the pressure on the Azerbaijani Muslim Turkish people. Turkish intellectuals, who became able to express their ideas a little more comfortably than the past, have published newspapers and journals since 1905; and have started to publish books in the fields of poetry, novels, stories and theatre, as well. With the freedom given, issues such as liberty, independence, human rights, labor exploitation, ignorance, lack of education, religious fanaticism and superstitions have been focused on more through publication activities. Literati and intellectuals in Azerbaijan, including especially Molla Nasreddin, gathering around the influent newspapers and journals of the period began to discuss women's issues as well as other current issues. Unlawfulness toward women was one of the basic problems mostly discussed in the early 20th century. Literati such as Celil Memmedquluzade dealt with unlawfulness toward women in their works. They discussed the lack of women's right to speak about the decisions made and women's isolation from society, as major problems. The poets and authors criticized that women were treated as second-class people and they did not find the value they deserved. They also put great emphasis on issues such as not sending girls to school, forcing girls at young age to marry elder men, polygyny, and the so called "muta marriage" also known as the short-term temporary marriage. Unlawfulness toward women and isolation of women from society were sharply criticized. In this study, unlawfulness toward women reflected on Azerbaijani literature in the early 20th century was presented through examples, commented on, analyzed and evaluated.

Keywords: Azerbaijani literature, women's rights, unlawfulness toward women, polygamy, exclusion of women

1. GİRİŞ

Rusya'daki Türk aydınlarının 19. yüzyılın başlarından itibaren medeniyet ve toplum hayatıyla ilgili yeni fikirlere yöneldikleri bilinmektedir. Bu konuda ağırlıklı olarak aile ve kadın meselelerine ilgi duydukları, mevcut sorunları gidermek için reformist yaklaşımlar sergiledikleri anlaşılmaktadır. Batı ülkelerinde kadın hakları mücadelesi, ilk kez kadınların seçme ve seçilme ile çalışma hakları talepleriyle başlar. Bu yolda yapılan çabalar, zaman içinde farklı bir yol izleyerek feminizm hareketine evrilir. Kadın hakları mücadelesi zamanla Türk dünyasında da görülür. Müslüman Doğu toplumlarında kadın haklarını ile kadın hukuksuzluğunu açıkça dile getiren ve meselenin ciddi bir problem olduğunu söyleyen aydınlar daha çok Batı medeniyetini tanıyan kişilerdi. Ağırlıklı olarak Avrupa'da eğitim almış bu aydınlar, Avrupa'nın değerlerine sempati duyuyorlardı.

Gerek Rusya, gerekse Osmanlı Devleti ile sosyal ve kültürel ilişkiler kurmuş olan Azerbaycanlı aydınlar, batıdaki gelişmeleri yakından izliyordu. Kadın hakları konusunda kendi toplumlarında ilerlemeler görmeyi arzulayan Azerbaycanlı aydınlar, Müslüman doğu toplumlarının kısır bir döngü içinde bulunduğunu iddia ediyorlardı. Onlara göre bu olumsuz durum, ancak ıslahat ve reform hareketleriyle düzeltilebilirdi.

Azerbaycan'da medeniyet ve toplum hayatıyla bağlantılı konuların bir devamı olarak kadın hakları meselesi 1800'lü yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Kadın hukuksuzluğunu ilk dile getiren aydınlar arasında Mirza Feteli Ahundzade (1812-1878) vardır. Onun eserlerinde özgürlük, bağımsızlık, cahillik ve eğitim gibi konular öne çıkarılmış, insan hak ve özgürlüklerini yok sayan uygulamalar ise ısrarla tenkit edilmiştir. Düşünce özgürlüğüyle birlikte kadın haklarını savunmayı en önemli vazife olarak gören Ahundzade, kadın ile erkeğin hak ve özgürlükler noktasında eşit olduğunu vurguluyordu. Kadın hukuksuzluğunu sürdürenler bu düşüncenin kaynağının İslamiyet olduğunu iddia etmekteydiler. Buna karşı çıkan Ahundzade, dinin kişisel çıkarlar için kullanılmamasını, çağın gereklerine göre yeniden yorumlanmasını istiyordu. Ona göre kadın hukuksuzluğunun giderilmesi için kadın-erkek ayrımı olmaksızın Azerbaycan Türk toplumundaki tüm bireyler eğitim almalıdır. Ahundzade, edebi eserlerinde yer alan kadınların önemli kısmını, evine bağlı, eşine sadık birer şahsiyet olarak sunmuş, kimi örneklerde ise kadınlar kocalarından daha cesur ve bilgili bireyler şeklinde karakterize etmiştir.

2. MOLLA NASREDDİN VE DİĞER SÜRELİ YAYIN ORGANLARINA YANSIYAN KADIN HUKUSUZLUĞU

Ahundzade'den sonra kadın hakları konusunda Hasan Bey Melikzade Zerdabi'yi (1838-1907) anmak gerekir. Kadın sorunları ile toplum genelinde görülen kadın hukuksuzluğu konusunda Zerdabi'nin çıkardığı *Ekinçi* (1875-1877) gazetesi önemli bir görev üstlenmiştir. Daha sonra İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) *Tercüman* (1883-1918) gazetesindeki yazılarıyla kadın haklarını güçlü bir söylemle dile getirdiği anlaşılmaktadır. Toplumda kadın ile erkek rollerini ters-yüz ederek kaleme aldığı *Kadınlar Ülkesi* eseriyle Gaspıralı, o denemede büyük ses getirmiştir. Romanda Müslüman Türk toplumundaki kadının dışlanmışlığını ve kadın hukuksuzluğunu ele alarak bu duruma karşı çıkmıştır. Eserde yüzyıllardan beri temel haklarından mahrum bırakılan kadının artık toplum hayatına katılma zamanının geldiği vurgulanır. Böylece "anne olan ve çocuk eğiten kadın ne kadar yükselirse, toplum da o derece yükselir" mesajı verilir. Zira toplumda çocukları eğiten birey, ağırlıklı olarak annedir. Bilgili ve donanımlı annelerin yetiştirdiği yeni nesiller sayesinde toplum topyekun yükselecektir.

Azerbaycan basınında 20. yüzyıl başlarında kadın hak ve özgürlükleri, kadın hukuksuzluğu, kadınların örtünmesi konularında görülen hararetli tartışmalarda *Molla Nasreddin* (1906-1931) mizah dergisi en aktif yayın organı olarak görülüyordu. Dergi, kadın haklarının en büyük savunucusuydu. Kızların eğitim sorunları üzerinde ısrarla duruyor, küçük kız çocuklarının yaşlı erkeklerle evlendirilmesine karşı çıkıyor, erkeklerin çok eşliliğine ve muta nikahına keskin eleştiriler yöneltiyordu. *Molla Nasreddin*, yayın politikası gereği sayfalarında Azerbaycan'daki kadın hukuksuzluğu meselesini büyük bir problem olarak ele almaktaydı. Başta Celil Memmedquluzade (1866-1932) olmak üzere Abdürrahim Bey Haqverdiyev (1870-1933), Mirza Elekber Sabir (1862-1911) ve Ali Nazmi (1878-1946) kadın hukuksuzluğu konusunu ısrarla dile getiriyor, dergide keskin eleştirilerle yüklü felyeton, hikaye ve şiirler yayımlıyorlardı.

Celil Memmedquluzade, Anam Bacım, Dağarcıq, Dörd Yüz Qız, Filosoflar, Qanlı Facie, Qız Terbiyesi, Xanımlara, Mırt Mırt, Molla Ceferqulu, Nişanlı Bir Qız, Övret Meselesi adlarını taşıyan felyetonlarda kadın hak ve özgürlüklerini açıkça vurguluyor, bu konudaki önemli eksiklikleri gündeme getiriyordu. Mirza Celil'in dile getirmede öncülük ettiği kadın hukuksuzluğu, Molla Nasreddin edebi mektebi üyeleri tarafından da önemli konu olarak işlenmekteydi. Azerbaycan Müslüman Türk toplumunda kadın ve kızların özgürlüklerinden mahrum oluşu her fırsatta edebi eserlerde ana tema olarak ele alınmaktaydı. Kadınların toplumdaki dışlanmışlığının halkın topyekun gelişmesine darbe vurduğu söyleniyor, Türk kadınının toplumdaki kötü durumu Avrupa ve Rus kadınlarıyla kıyaslanarak dile getiriliyordu. Celil Memmedquluzade Azerbaycan'da 20. yüzyıl başlarında kadın hukuksuzluğunu şu ironik ve etkileyici ifadelerle belirtir. Bu sözlerle Azerbaycan'daki Müslüman Türk kadınlarının dayanılmayacak hale gelen vaziyetini, gözyaşlarını tasvir etmektedir:

Ah Molla Nesreddin lal ol! Çox işlere el aparma! Çox sirləri açma, perdeleri qovzama! Çox çirkələri qurdalama ki, üfunəti dünya və ələmə yayılsın! (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 76-77)

Celil Memmedquluzade 1907 yılında *Molla Nasreddin*'de yayımlanan Molla Ceferqulu isimli felyetonda Azerbaycan kadınlarının toplumdaki kötü durumunu Batı Avrupalı kadınlarla karşılaştırır. Gökteki kara bulutların ve yağmurun Karadeniz ile Hazar Denizi'nin rutubeti değil, kara talihli Müslüman kadınların göz yaşları olduğunu söyler:

Bu sözleri yaza yaza akoşkadan baxıram qara buludlara. Qah ele heyalıma gelir ki, bu buludlar Qara deryanın (Karadeniz'in) ve Qaspi deryasının (Hazar Denizi'nin) rütubetidir ki, günün herareti onları çekip getirir ki, burada onlardan yağış emele gelsin. Qah ele heyalıma gelir ki, xeyr, bu buludlar Müselman övretlerinin ah ü efqanlarının buludlarıdır ve bu buludlar derya suları deyil, bu bextiqaraların gözyaşlarıdır (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 77).

Celil Memmedquluzade, kadın hukuksuzluğunu açıkça ifade eden Qanlı Facie (1910) isimli felyetonda da benzer fikirler seslendirir. Gökte parlayan ayın çok sayıda kanlı faciaya tanık olduğunu söyler. Doğu toplumlarında zorla erkeklerin odasına götürülen, onların koynuna sokulan çocuk yaştaki kızların gözyaşları o kadar çok akmıştır ki adeta bir okyanusa dönmüştür. Mirza Celil, bu sözlerle mazlum kızların büyük acılarına dikkat çeker ve onların adeta kanlı bir facia yaşadıklarını belirtir (Morkoç, 2016:700-701).

Allah'ın qöyde gezen ayı her gece neçe neçe qanlı facielere şahid olur. Ve eger kişilerin otağına zorla çekip apardığımız balaca kızların göz yaşlarını bir yere yığsak, teze bir ümman deryası emele gelir. Budur qanlı facie...

Gerek Mirza Celil, gerekse Molla Nasreddin edebi mektebi üyeleri Azerbaycan'daki kadın hukuksuzluğu konusunu eserlerinde ısrarla işlerken, kız çocuklarının eğitilmesine özel önem vermişlerdir. Onlara göre okumuş kızlar ve anneler çağdaş ailenin temel taşı, çağdaş aile ise gelişmiş toplumun temelidir. Dergide kadın hak ve özgürlüklerinin esasen tüm Azerbaycan toplumunun özgürlüğü olduğu vurgulanmıştır. Celil Memmedquluzade, 1924 yılında yayımlanan makalesinde ömrü boyunca yazdığı eserlerinin büyük kısmının Müslüman kadınların sorunları üzerine olduğunu söyler. *Bütün ömrümde vurduğum qelemim çox hissəsi Şerq qadını meselesi üstünde vurulub* cümlesi bu bakımdan anlamlıdır.

Yayın hayatına başladıktan sonra halk arasında büyük rağbet gören *Molla Nasreddin*, ele aldığı konular ve yayın politikası ile kısa sürede diğer gazete ve dergilere örnek olmuştur. *Zenbur* dergisi bunlardan biridir. Mirza Elekber Sabir ve Ali Nazmi gibi tanınmış ediplerin dışında Abbas Sehhet (1874-1932), Eliabbas Müznib (1883-1937 ?), Bayrameli Abbaszade Hammal (1859-1926) gibi sanatkarların mizahi şiir ve felyetonları *Zenbur*'un yayın çizgisini *Molla Nasreddin*'e yaklaştırmıştır. Bu edipler cehalet ve batıl inançların yanı sıra kadın hakları ile kadının toplumdan dışlanmışlığını döne döne dile getiriyorlardı.

Zenbur'da inkılap ve özgürlük fikirleri adeta kutsal kavramlar olarak öne çıkarılıyor Azerbaycan'da kadın hak ve özgürlüklerinin bulunmayışı tenkit ediliyordu. Mirza Elekber Sabir'in 8 adet satirik şiiriyle kendini gösterdiği *Zenbur dergisinde* Ali Nazmi'nin 30 civarında eseri yer almaktadır. Burada yayımlanan eserleriyle Ali Nazmi, *Zenbur*'un en üretken üyelerinden birisiydi. Gerçekte Molla Nasreddin edebi mektebinin sadık temsilcilerinden olan Ali Nazmi, *Zenbur*'daki yazılarını realist bakış açısıyla kaleme almaktaydı. Ağırlıklı olarak ezilen ve özgürlüğünden mahrum bırakılan halkı anlatan Ali Nazmi, yeteneksiz devlet yöneticileri ile çıkarıcı din adamlarını keskin ifadelerle tenkit ediyordu. Edip yoğun toplumsal eleştirilerini sıralarken o dönemde Azerbaycan'da sıkça karşılaşılan kadın düşkünü erkekleri de ısrarla dile getirmekteydi.

Rusya'da 1905 yılındaki Meşrutiyet hareketinden sonra Türk toplumu üzerindeki baskılar kısmen gevşemiştir. Bu tarihten itibaren eskiye nazaran daha rahat hareket eden bazı Türk aydınları, gazete ve dergiler çıkarmaya başladığı görülür. *Mezeli* (1915-1916) ve *Tuti* (1914-1917) sözü edilen yayınlara örnektir. Molla Nasreddin'in siyasi çizgisine yakın bir yayın politikası güden *Mezeli* ve *Tuti* satirik dergileri, kendilerine örnek aldıkları *Molla Nasreddin*'in seviyesine ulaşamamış olsalar da kadın hukuksuzluğu meselesini daima gündemde tutmuşlardır.

3. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA AZERBAYCAN EDEBİYATINA YANSIYAN KADIN HUKUKSUZLUĞU

Azerbaycan'da ana hatları ile yaklaşık 1900 ile 1930 yılları arasını kapsayan zaman dilimi toplumsal uyanış ve aydınlanma dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde kadın-erkek eşitliğini savunan aydınlar şu hususa dikkat çekerler: Kadınların cahilliğinin ve kadınlara reva görülen hukuksuzluğun temeli eğitimsizliktir. Kadın hakları konusunda sadece kadınlar değil, aynı zamanda erkekler de eğitilmelidir. Böylece Azerbaycan Müslüman Türk toplumunda kadının alınıp satılan ticari bir meta olmadığı anlaşılacaktır. Kadınların çarşaf giymesi için zorlanması, erkeklerin çok eşliliği ve küçük kızların yaşlı erkeklerle zorla evlendirilmesi eserlerde işlenir. Bu yanlışların toplumu temelden sarsan uygulamalar olduğu eleştiri hedefine konulur.

Azerbaycan edebiyatında kadın hak ve özgürlüklerini savunan ediplerin başında Celil Memmedquluzade gelir. O gazete ve dergilerde basılanların dışında müstakil kitaplar halinde eserler de yayımlamıştır. Günümüzde hala Azerbaycan edebiyatının klasikleri arasında bulunan *Ötüler* (Memmedquluzade, 2016: 341-388) komedisi

buna örnektir. İçeriğinde Müslüman Doğu toplumlarının yanlış uygulamalarının tenkit edildiği *Ölüler*'de (1909), kadının dışlanmışlığı ve temel haklardan mahrum bırakılması da ele alınmıştır.

Ölüler'de o bölgede nüfuzuyla tanınan Şeyx Nasrullah bir gün halkı mezarlıkta toplar. Toplanan halktan dirilmesini istedikleri akrabalarının isimlerini bir liste halinde yazmalarını talep eder. İlginç bir biçimde oradaki ahali listeye akrabalarının isimlerini yazmazlar. Yazar bunun sebebinin eserin başkışısı ağzından açıklar (Morkoç, 2016: 701). Mezarlıkta toplananlar oraya defnedilmiş akraba ve yakınlarına karşı büyük haksızlıklar yapmış, din ve ahlaka aykırı hareketlerde bulunmuş, kul hakkı yemişlerdir. Bazı erkekler hanımına şiddet uygulayarak ölümüne sebep olmuştur. Kimi erkekler aç gözlülük ve fırsatçılık yaparak ölen kardeşinin hanımını kendisine eş olarak almıştır. Kimileri ise yakınlarının yetim çocuklarının malını zimmetine geçirmiştir. Bilhassa kadınlara karşı bu kadar büyük suç işleyen erkekler, akrabalarının yeniden dirilmesini istemez. Zira dirilen kadınlar, bu haksızlıkları yapanların yüzüne tüküreceklerdir.

Razi olmadınız ölen qardaşlarınızın, bacılarınızın ve övret-uşaqlarınızın dirilmeyine. Niye razi olmadınız?

Ondan ötrü ki, arvadlarınızı yumruq altında öldürmüşsünüz. Ondan ötrü ki, qardaşlarınızın arvadlarını almışsınız. Ondan ötrü ki, ölen dostlarınızın yetimlerinin malını yemisiniz. Razi olmadınız ki, dirilip gelsinler ve sizin emellerinizi görüp desinler: Tfu sizin üzünüze (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 128-129)

Molla Nasreddin'in baş yazarı olan Mirza Elekber Sabir, kaleme aldığı yazı ve şiirlerinin önemli kısmını kadın ve kadın sorunlarına ayırır. Daha sonra *Hophopname* adıyla kitap haline getirilen kalem ürünlerinde ısrarla ve hararetle kadın hukuksuzluğu dile getirilmiştir (Sabir, 2002: 66). Yazar, yine çok sayıda şiirinde kadının kendi kararlarını özgürce verememesini eleştirir. Bilgi ve eğitimle donanmış annelerin gerçek anlamda sağlıklı nesiller yetiştirebileceğini düşünmektedir. Sabir'e göre bilgili ve aydın anneler, yeni nesilleri bir yandan eğitirken, öte yandan geleceğe hazırlayacaktır. Sorumluluk sahibi bir edip olan Sabir, edebi eserleri aracılığıyla anneleri bilim öğrenmeye ve eğitim almaya davet eder. Ona göre yaşanan dönemde çokça altın ve gümüş sahibi olmak değil, edepli, akıllı ve yetenekli evlat sahibi olmak önemlidir.

Bezək bezək ki, deyirler cevahirat deyil:

Cevahirat bugün zinet-i heyat deyil.

Neden cevahire fehr eylesin gerek insan?

Heqiqi validenin en şerefli bir bezeyi

Edebli, süslü çocuğdur, tecemmulat deyil.

Tanınmış yazar, doktor ve devlet adamı olan Neriman Nerimanov (1870-1925) Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da yönetimi ele almasından sonra ön plana çıkmıştır. Siyasetçi kimliğinin yanı sıra edebi değeri yüksek eserleriyle de tanınmaktadır. Nerimanov'un *Pir* isimli povesti üzerinde durmak gerekir. Çıkarıcı din adamları ile batıl inançların sorgulandığı bu uzun hikayede değişik sınıflardan insanlara yer verilmiştir (Nerimanov, 2004: 5). Eserin ana ekseninde yer alan anne Gülbadam'ın başarılı biçimde karakterize edildiği söylenebilir.

Eserin başlarında pasif bir kişilik olarak görülen Gülbadam, yardıma muhtaç ve kimsesiz bir kadındır. Kötu bir koca, çıkarıcı din adamı ve batıl inançlar üçgeninde sıkışıp kalan bu anne, sağlıklı kararlar verememektedir. Zaman içerisinde kendini geliştiren Gülbadam artık her söyleneni sorgusuz yerine getiren edilgen bir anne değildir. Bilinçlendikçe yanlışlarından sıyrılmaya başlamıştır. Uzun hikayenin sonlarına doğru Gülbadam, türlü rahatsızlıkları olan çocuğunu bir tarikat pirine teslim etmek üzeredir. O sırada içine doğan bir hisle tereddüt geçirir ve çocuğunu püre vermektен vazgeçer. Zira evladını teslim etmek istediği pir çok kötü biridir. Önceden tamamen pasif bir karakter olan Gülbadam, artık epeyce değişmiştir. Başta çok zorlansa da kendisinde bulduğu son bir kuvvetle pirin karşısına dikilir ve çocuğunu dergaha bırakmaktan vazgeçtiğini söyler. O, artık kendi kararlarını özgürce veren bir kadın ve annedir. Bu durum onu çok mutlu etmiştir:

Dünenden beri dilsiz heykele benzer Gülbadam indi dehşetli, yırtıcı bir şire oxşayrdı. Gözleri parıldadı. Bütün bedeni titreyerek uca sesle dedi:

Men nifret ettiğim mekandan balama nicat gözlemirem. Balamı mene veriniz. Veriniz balamı...

Eserin sonunda acınacak durumda bulunan zavallı ve pasif kişilikli Gülbadam gitmiş, onun yerine hayatın türlü sıkıntılarının üstesinden gelen Gülbadam gelmiştir. O artık yüksek iradeli, mert bir anne ve güçlü bir Azerbaycan kadınıdır.

Azerbaycan edebiyatının önemli tiyatro yazarı, roman ve hikayecisi Abdürrahim Bey Haqverdiyev, realist bakış açısıyla kaleme aldığı eserleriyle dikkat çekmektedir. O halkı aydınlatıp bilinçlendirmenin ve yenilikçi fikirleri yaymanın en başarılı aracı olarak tiyatroyu görmüştür. Azerbaycan'da Mirza Fethali Axundzade'nin açtığı yoldan gitmeyi tercih eden Haqverdiyev, bu yolda *Dağılan Tifak* (1896), *Bextsiz Cavan* (1900) ve *Peri Cadu* (1901) isimlerini taşıyan önemli eserler yazmıştır. Azerbaycan'da basılan *Ebdürrehim Bey Haqverdiyev Seçilmiş Eserleri* Haqverdiyev, 2014: 325) adlı kitapta nesir eserleriyle birlikte, dram eserleri de yer almaktadır.

Dağılan Tifak adlı eserde Necef Bey, dikkat çeken bir şahsiyet olarak görülür. Kibirli davranışlarıyla karakterize edilen Necef Bey, zevk ve sefa içinde yaşayan, kumarbaz bir kişidir. Gününü gün eden, geleceğe yönelik düşünceleri olmayan, tam bir gairesiz insan örneğidir. Hakverdiyev, *Dağılan Tifak*'da okuyucunun karşısına trajik bir kahraman olarak çıkardığı Necef Bey'i karmaşık ve dengesiz psikolojiye sahip bir kişi olarak tasvir eder (Hesenova, 2010: 16).

Zamanını tembellikle ve lüzumsuz işlerle geçiren Necef Bey, bir süre sonra halk arasında itibarını kaybetmeye başlar. Hem aile bireyleri, hem de yanında çalışanlar artık ona saygı göstermemektedir. İşleriyle birlikte kazancı da günden güne azalmakta, gelir kaynağı kesilmektedir. Ailesi ve akrabaları gittikçe ondan uzaklaşmıştır. Önceden adam yerine dahi koymadığı Meşedi Cafer bile ona borç vermeyi reddeder olmuştur. Üstüne üstlük Necef Bey'in oğlu yaptığı bir ahlaksızlık nedeniyle öldürülür. Eşi Sona Hanım'ın feryatları ve üzüntüsü bir türlü son bulmamaktadır. Necef Bey'in büyük hataları ve yanlış uygulamaları bütün bir aileyi mahvetmiştir (Morkoç, 2017: 1271).

Eserde Necef Bey'in eşine karşı aşağılayıcı ve kaba davranışları genel olarak anlatılmış, ayrıntılı biçimde tasvir edilmemiştir. Sona Hanım'ın şikâyetlerinden ve kocasının ona ters ve amirane bir eda ile davranmasından biz bu hanımın kadın haklarından mahrum bırakıldığını anlıyoruz. Bu nedenle Necef Bey'in büyük hatalarından biri de hanımına fiziki ve manevi şiddet uygulaması, kadın haklarını göz ardı etmesidir..

Eserde Necef beyin arvadına qarşı kobudluğu nezere çarpmasa da, Sona xanımın şikayetlərindən ve erinin onunla amirane münasibetinden biz bu qadının hüquqsuz veziyyətini anlayırıq (Hesenova, 2010: 16).

Yazar, *Dağılan Tifag* eserinin temel karakterlerinden olan Sona Hanım'ın kimliğinde sadece zengin bey hanımlarının değil, feodal ataerkil toplumda hak ve özgürlüklerden tamamen yoksun bırakılan kadınların da genelleştirilmiş görüntüsünü tasvir eder. Sona Hanım, *Dağılan Tifag* eserinin hem en yetkin, hem de en olumlu karakteridir. Yazar, burada kendi kişisel hümanist düşüncelerini ve güçlü insancıl eğilimlerini Sona Hanım aracılığıyla okuyucuya aktarır. Eserde basit insan haklardan bile mahrum bırakılan Sona Hanım'ın en büyük beklentisi düşüncelerini özgürce söyleyebilmektir. (Memmedov, 2005: 9). Haqverdiyev'in *Dağılan Tifak* piyesi Azerbaycan'daki kadın hukuksuzluğunun başarılı örneklerinden biridir.

20 yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan edebiyatında kadın özgürlüğü ve kadın hukuksuzluğu sorunları ön plana çıkmaya başlar. Bilhassa kadın hukuksuzluğu konusunda özel bir hassasiyet taşıyan Ali Nazmi, 1915 yılında yayımladığı *Arvad Meselesi* adlı felyetonunda kadın hakları konusunda Molla Nasreddin edebi mektebi üyelerinin zorlu mücadeleler verdiğini belirtir. (Mir Celal – Hüseyinov, 2008: 255): Kız okulu açmak isteyen ve kadın hukuksuzluğunu dile getiren aydınların tutucu halk tarafından ölümle tehdit edildiği bile görülmektedir.

Hanı o geçen günler ki, qezetlerde bir kelme avrat meselesi yazılan kimi dünyalar deyirdi birbirine. Le'net deyeneği, tekfir topu, qarqış bombası tökülürdü qezet ve mecmuelerin ve hürriyet-i nisvan terefdarlarının üst başlarına. Hanı o günler ki, bir herf qızların te'limi baresinde yazılarda Bakı qoçuları piştovları götürüb "nöşün, nöşün" deye deye düz sürüb gelirdiler, Tiflis'e "Molla Nesreddin" iradesini dağıtmağa. Hanı o günler ki, hicab meselesinin üstünde Gence'de Seyyid bağır az galırdı minberi vurub sındırsın ve altdan yuxarı ağzının köpüyüne mat mat baxanmescid qoyun keçilerini qırım qırım qırsın. Quba'dan hacı Molla Baba tayqulaq yabanı çiyinine qoyub ağzını ayırmış ejdeha kimi gelirdi. Bakı şehetine ki, qız mektebini dağıtsın.

Ali Nazmi, Azerbaycan kadınlarının maruz kaldıkları sorunları şiirlerinde ayrıntılı biçimde ele alır. Kadın sorunlarının işlendiği şiir örneklerinde ağırlıklı olarak iki eleştiri dikkat çeker. İlk eleştiri kadınları köle olarak gören ve onlara hiçbir hak vermeye yanaşmaya eskilik taraftarları erkeklere yöneliktir. İkinci eleştiri ise hem

bilgisiz, hem de pasif oluşlarını düzeltmek için gayret göstermeyen kadınlara yöneliktir. Eleştiri hedefindeki kadınlar fal ve büyü gibi batıl inançlardan medet uman, kaderci olduklarından kadın haklarını talep etmeyen, çıkarıcı din adamlarının yanlış yönlendirmelerine inanan edilgen kadınlardır (Morkoç, 2016: 106).

20. yüzyıl başlarında halk arasında şöhret kazanmaya başlamış, hiciv yönü ve tenkitçiliği kuvvetli olan Ali Razi adlı bir şair vardır. Ali Nazmi ile kadın hakları ve sorunları konusunda ortak fikirlere sahiptir. O dönemde mizah ve eleştiri içerikli eserler veren edebiyatçılar, toplumdaki kimi çevrelerce etiketlenerek dışlanmaya çalışılmış, hatta ölümlerle tehdit edilmişlerdir. Böyle baskılarla mücadele etmek zorunda kalan Ali Razi, gerçek adını gizleyip Davanıçatdağ Xala mahlasını kullanarak eserlerini yazmak mecburiyetinde kalır. Ali Nazmi ile Ali Razi Molla Nasreddin dergisinde birbirine karşılıklı cevaplar veren şiirler kaleme alırlar. O dönemde Ali Razi kadınların dilinden, Ali Nazmi ise erkeklerin dilinden yazdıkları silsile halindeki karşılıklı şiirleriyle halkın ilgisini çekerler. Bu sayede iki şairin, o yıllarda Azerbaycan'daki kadın hakları ve kadın sorunlarının halk arasında tartışılmasına önemli ölçüde katkı sağladıkları söylenebilir (Mir Celal – Hüseyinov, 2008: 255):

Arvadlarımız, Bir Qızın Molla Nesreddin'e Erz-i Halı, Davanıçatdağ Xalaya, Evlenmez İdim Kişilerimiz, Qızlarımız, Qız ve Dedesi, Meslehet, Yeddi Yaşındaki Qızıma, Qocaldım, gibi şiirlerde Ali Nazmi'nin ağırlıklı olarak kadın sorunlarını ve esasen de kadın hukuksuzluğunu ele aldığı görülür. Yukarıda isimleri sıralanan şiirlerde kadın hak ve özgürlüklerinin bulunmayışı, kadının ikinci sınıf insan olarak görülmesi, kadının eğitimsizliği, küçük kızların yaşlı erkeklerle para karşılığı evlendirilmesi, çok eşlilik gibi problemler ele alınmıştır.

Şair Kişilerimiz adlı şiirinde 20. Yüzyıl başlarında Azerbaycan toplumundaki erkekleri anlatır. O dönemdeki erkekler kadına bir hayvan kadar dahi değer vermemektedir. Her türlü anlayıştan yoksun olan erkekler, kadına eziyet etmekte, kadına aile içinde türlü hakaretlerde bulunmakta, kadını köle olarak görmektedir

Biz almışq qulluq ede quş kimi,

Almamışq bannıya bayquş kimi.

Biz almışq övreti oğlan doğa,

Almamışq qız doğa berbadlığa.

(Memmedov, 1988: 123).

Yukarıdaki şiir dikkatlice incelendiğinde kadının baştan sona kadar daima kötü sıfatlarla vasıflandırıldığı görülür. 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan toplumunda bazı erkeklerin kadını baykuş, bitli, cariye, uykucu, ev ev dolaşan, sürekli kız doğuran, akrabalarını eve toplayan, çocuklara beddua eden gibi sıfatlarla menfi bir şekilde anlatırlar. Hatta bazı kişiler kadını ileri geri çok konuşan, it gibi havlayan, çok yemek yiyen, baş belası olan ve erkeğin kazancını çalan hırsız olarak nitelendirmektedir. (Memmedov: 1988, 121-122).

Ali Nazmi'nin 1909 yılında kaleme aldığı A Qızlar şiirinde kadınların içinde bulunduğu dayanılmaz durum tasvir edilir. Pazara götürülen kızların bir hayvan gibi satıldığı, domuza benzeyen ihtiyar adamlara peşkeş çekildiği söylenir.

Xeyvan kimi çekdik sizi bazare, a qızlar,

Satdık sizi her köhneye, qaftare, a qızlar.

(Mir Celal – Hüseyinov: 2008, 255):

Bir Qızın Molla Nesreddin'e Erz-i Halı adlı şiirde küçük yaşta kızların hem istemediği halde zorla, hem de para karşılığında satıldığı belirtilir. Kızların toplumda köle olarak görüldükleri, cahil babaların kızların gözyaşlarına aldırmadığı kızların kendi ağzından ifade edilmektedir.

Men yazıq oldum, meni aldatdılar.

Beş quruşa bir qocaya satdılar.

(Memmedov: 1988, 123).

Aynı şiirde 10 yaşlarındaki kız çocuğu, kendisinin yaşlı bir adama dördüncü eş olarak satıldığını söyler. Kocasının yaşlı annesi ile yine kocasının üç kızı ve dört oğluya aynı evde yaşadığını belirtir. 11 kişiden oluşan aile fertlerinin kendisini kocasına devamlı şikâyet ettiklerini ve dövürdüklerini ifade eder.

*Çün erimin var imiş evde gene,
Bir, iki, üç övreti erzim sene,
Üç qızı, dörd oğlu ile bir nene
Saldın meni on birinin cengine;
Her biri bir söz sözüme qatdılar,
Her gece kel peysere tapdatdılar.*

Aynı şekilde zorla evlendirilen bir kız, dert ortağı olarak gördüğü Molla Nasreddin dergisine şikâyet yüklü ifadelerle sıkıntılarını söyler. Babasının kendisini deli bir adama eş olarak verdiğini, azman gibi iri görünümlü olan kocasının aklının ise kıt olduğunu belirtir.

*Verdi meni, ay molla, atam bir deli denge,
Bir boynu yoğun, eqli gödek, zorlu nehenqe!*

Ali Nazmi'nin 1908 yılında yayımlanmış olan Meslehet manzumesi, kadın haklarını başarılı biçimde dile getiren örneklerden biridir. Gazetede basıldığında büyük rağbet görmüş ve halk arasında ün kazanmıştır. Bilhassa konusunun güncelliği, taşıdığı fikirlerin sağlamlığı nedeniyle bu manzumenin Molla Nasreddin dergisinin izinden giden diğer mizah dergilerinde çok sayıda nazireleri yayımlanmıştır. Mizah ve eleştiri yönü çok keskin olan Meslehet manzumesini beğeni ve takdirle karşılayan Mirza Elekber Sabir, ona tesirli bir cevap da yazmıştır. Ali Nazmi'nin bu manzumede Azerbaycan toplumundaki kadınların maruz kaldığı zulümleri ve türlü meşakkatlerle yüklü zorlu hayatlarını ironik bir üslupla başarıyla anlattığı söylenebilir

*Molla sene eyleyirem meslehet,
Söyle görüm evlenim, evlenmeyim?
Altmışı sinnim eleyibdir güzeşt,
Bir qız alım, evlenim, evlenmeyim?*

*On ikice sini qızın var tamam,
Öz nevem esmer kimice, vesselam;
Yaşlı olabil ki, geqin, almanam
Birce büküm! Evlenim, evlenmeyim?...*

*And verirem men seni imanına,
Saqqalına, şalına, hem canına,
Yazma bu cür kağızı jurnalına
Helvet oxu, evlenim, evlenmeyim?*

(Mir Celal – Hüseyinov: 2008, 256)

Azerbaycan'da operanın kurucusu kabul edilen ve bestekâr, müzik teorisyeni, yazar, tiyatrocu, gazeteci gibi farklı nitelikleri bünyesinde barındıran Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) realist akımın öncülerindendir. Kaleme aldığı, *Er ve Arvad* (1909), *Meşedi İbad* (1910) ve *Arşın Mal Alan* (1913) komedileri gerek konu, gerek taşıdığı düşünceler ve gerekse inandırıcılık gibi nitelikleriyle Hacıbeyli'ye Azerbaycan toplumunda büyük şöhret kazandırmıştır. Yazar, küçük hayat sahnelerini büyük toplumsal sorunlarla kaynaştırmış ve gülünç olaylarla süsleyerek okuyucuya sunmuştur. Gerçek hayat sahneleri oluşturulurken toplumdaki tezatlar ile bireyler arasındaki çatışmalar başarılı biçimde gözler önüne serilmiştir. Tüm olay ve ilişkiler komedinin aynasından ve süzgecinden geçirilerek verilmiştir (Morkoç, 2017: 783).

Hacıbeyli, kendi komedileri için şöyle söyler:

*Men müasir hadiselerle hesr etiyim “Er ve Arvad”, “O Olmasın Bu Olsun”, “Arşın Mal Alan”
musiqili komediyalarında o zamankı Azerbaycan ziyalılarının qabaqcıl hissesini düşündüren*

ideyaları eks etdirmeye çalışmışam. Azərbaycan qadınının esaretden xilas edilmesi, şeriete, mürtece en'enelele qarşı mübarize ideyaları her üç musiqili komediyada, elbette üstü örtülü şekilde ifade olunmuşdur. (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 331).

Hacıbeyli'nin ilk müzikal komedisi olan *Er ve Arvad*, 1910 yılında sahnelenmeye başlamıştır. Üç perdelik komedi gerek konu, gerekse dramatisasyon bakımından birbiriyle uyumludur. Komedi gülmece ve tenkidin hedefinde Mercan Bey ile Kerbela-yı Kubat bulunmaktadır. Yalancı ve sabit fikirli bir karakter olan Mercan Bey, müflis ve miskin zenginlerin sembolü gibidir. Çok eşli olmayı psikolojik takıntı haline getirmiş olan Mercan Bey, eşi Minnet Hanımı boşayıp yeni bir kadın alma düşüncesindedir. Beş bin lira tutarındaki başlık (kebin) parasını denkleştirerek ödemesi mümkün değildir. Kendisi gibi geri kafalı olan ve kadın tellallığı ile ünlenen Kerbela-yı Kubat'a eşi Minnet Hanım'ı vermek ister. Bu teklifi kabul eden Kubat, hanımla birlikte 2500 manat para da ister. Oyunda Minnet Hanım karakteri aracılığıyla kadınlık gururu ve annelik liyakati ayaklar altına alınan ve şerefi parayla satılan kadınların yaşadığı acılar dile getirilir. İşin ilginç yanı ise o dönemde Azerbaycan toplumunun bunu tamamen normal karşılamasıdır (Morkoç, 2017: 783-784).

20. yüzyıl başlarında kadın hak ve özgürlüklerinin sağlıklı aile yapısının temeli olduğu düşüncesi Azerbaycan'daki realist edebiyatçılar tarafından dillendirilmeye başlamıştır. Üzeyir Hacıbeyli, kadının toplumda ikinci sınıf insan olarak görülmesini, hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılmasını önemli bir sorun halinde eserinde işlemiştir. *Er ve Arvad* piyesinde Minnet Hanım'ı sağlam ve dengeli karakter yapısıyla öne çıkararak onu izleyicinin gözünde örnek alınacak kadın olarak gösterir. Makul ve mantıklı fikirleriyle öne çıkan Minnet Hanım, kadın düşkünü Kerbela-yı Kubat'a unutamayacağı bir ders verir. Daha sonra ikinci dersi kendi kocası Mercan Bey'e vermiştir. Minnet Hanım, hem giyimini, hem de ses tonunu değiştirir. Kendisini boşayıp yeni bir kadınla evlenmek isteyen kocasının yanına gider. Kendisini ilk kez evlenecek bir kız olarak tanıtır. Başlık ile düğün parasını vermeyi kabul eden Mercan Bey, genç bir kızla evleneceğini düşünmektedir. Oysa düğün gecesi karşısına bir kız değil, boşamayı istediği eski karısı çıkar. Böylece Minnet Hanım, uçkur düşkünü Mercan Bey'i gülünç duruma düşürerek toplum önünde rezil eder (Morkoç, 2017: 784).

Hacıbeyli'nin, Azerbaycan'da büyük ses getirmiş eserlerinden olan *O Olmasın Bu Olsun* komedisinde konu bütünlüğü, şahıs karakterizasyonu, unsurlar arasındaki kompozisyon ve çatışma başarılı biçimde verilmiştir. Geçim sıkıntısı çeken Rüstem Bey, kızı Gülnaz'ı zengin bir adamla evlendirerek maddi sıkıntıdan kurtulmak niyetindedir. Epeyce varlıklı olan Meşedi İbad, halk arasında ahlaksız bir kişi olarak bilinmektedir. Zamanında pek çok kadını evlenme vaadi ile aldatmış olan ve çocuk yaşta kızlarla evlenme hayali kuran Meşedi İbad, uçkur düşkünü ahlaksız erkeklerin sembolüdür. Paranın her şeyi halledebileceğini düşünen Meşedi İbad, sadakat, doğruluk, itibar, namus gibi kavramlardan habersizdir. Hilekar bir tüccar olan Meşedi İbad'a göre kadınlar para ile alınıp satılan birer maldır. Evlenmenin de para karşılığı yapılan bir alışveriş gibi olduğunu düşünmektedir. Ticarete müşterisini türlü oyunlarla aldatarak kâr elde etmek onun temel ilkesidir. Meşedi İbad'a göre mal alırken daima seçmek gerekir. Bu yüzden ticaret yaparken "O olmasın bu olsun" özdeyişini sürekli kullanır. Ne ilginçtir ki, Meşedi İbad kutsal bir kurum olan evliliğe ve bu evlilikteki eş seçmeye de ticaret gözüyle bakmaktadır. "İlk seçilen kadın olmazsa, ikinci kadın, üçüncü kadın eş olabilir. Beğenilmezse yeni kadın ile değiştirilmelidir" şeklinde izah edilen ilginç bir düşüncesi vardır. Aile kurma, hanımına sadakat gösterme, namuslu olma gibi konularda din ve ahlak kurallarının dışına çıkan Meşedi İbad, toplum tarafından kınanan bir kişi haline gelir.

Azerbaycan edebiyat dünyasında tarihi romanları ve küçük hikayeleriyle şöhret kazanmış olan Yusuf Vezir Çemenzeminli (1887-1948) kaleme aldığı eserleriyle kitleler üzerinde derin izler bırakmıştır. Onun hikayelerinin önemli bir kısmı kadın hak ve özgürlüklerini dile getirmektedir. Bu hikayelerde kadının çektiği sıkıntılar ve genel olarak kadın hukuksuzluğunun ortaya çıkardığı büyük problemler anlatılır. Onun kaleminden çıkan *Müselman Arvadının Sergüzeşti, Toy, Cüme Axşamı, Divane, Yuxu, Derdli Züleyxa, Qumarbazın Arvadı* gibi hikayeler tamamen kadın hukuksuzluğunun sonucu olan aile facialarını ele alır. Çemenzeminli'nin *Qayınananın Oyunları* isimli eseri tamamen kadın sorunlarını dile getirir.

Eserin ana ekseninde yer alan Hurizad, henüz 16 yaşındayken zorla zengin bir Hacı ile evlendirilir. Dokuz yıl sonra kocası ölünce dul kalır. 11 yıl boyunca 3 yetim çocuğuna bakan Hurizat, ikinci evliliğini yapar. Gerçekte Hurizat'ın birinci eşinden kalan para ve malı ele geçirmek maksadında olan bu adam, kısa sürede isteğini gerçekleştirince ortadan kaybolur. Başka bir ifadeyle o dönem Azerbaycan'ında kadınlar kendi kararlarını özgürce alıp yerine getirememektedir.

Artık orta yaşlarında bulunan Hurizat'ın oğlu 25 yaşına girmiş, evlenme çağı gelmiştir. Hurizat, oğlunun tanışıp evlenmeyi düşündüğü bir kız olduğunu duyunca çok kızar. Ona göre oğlunun evleneceği kızı kendisi seçmelidir. Ayrıca okumuş kızların iyi bir eş olmayacağı, kendi evini çekip çeviremeyeceği önyargısına

sahiptir. Hurizat, kadınların iş yerinde vazifesi icabı başka erkekle konuşmasını bir namus sorunu olarak görmektedir.

-Otur bir nağıl ele görüm kimdir, ne karedir; esli nesli haradandır?

-Eslî neslini bilmeyirem; Neriman texnikumunda oxuyur; kimya şöbesindendir. Sonra neft instutuna girecek. Men injener, o injener!..

Hurizad Xala az fikre getdi, geleceyi gözden keçirdi, gelin ile dolanıb dolanmayacağını düşündü. Oğlunun hareketinden xoşlanmadısa da xalını ona beyan etmedi.

-Yaxşı ele oxumuş gızdan ev arvadı olar mı? deye ciddi sima ile sordu.

Men bugün varam, sabah yox. Bişmişî düşmüşü kim eleyecek, uşuğa kim baxacaq? O gedip başka kişilere qoşulduqda onu senin namusun nece qeblu edecek?

Bu örnekte de görüldüğü üzere kadın hukuksuzluğunu ortaya çıkaranların yalnızca erkekler olmadığı, bu sorunun kökleşmesinde kadınların da payı olduğu unutulmamalıdır.

Şair ve tiyatro yazarı niteliklerini bünyesinde barındıran Reşid Bey Efendiyev (1863-942) 20. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatında meşhur ve önemli bir simadır. Tiyatro alanında Mirza Feteli Axundazade realist mektebinin geleneklerini sürdüren ve Azerbaycan tiyatro tarihinde iz bırakan şahsiyetlerdendir. Ağırlıklı olarak eğitim, bilim ve toplumsal gelişme konularını işleyen Efendiyev, eserlerinde dini meselelere de yer vermiştir.

Azerbaycan'da kadın hukuksuzluğunu ele alan ve bu konuyu ciddi bir sorun olarak işleyen eserler arasında Efendiyev'in *Arvad Meselesi* kitabı da vardır. Efendiyev, eserde İslam dininin kadına, kadın haklarına ve kadın eğitimine verdiği değeri uzun uzadıya açıklar. Kitaptaki Anamıza Hitab, Ana Kimdir?, Arvadlarımıza Nesihet, Bacılarımıza Hitab, Qızlara Vesiyet gibi didaktik ve nasihatamız şiirlerde kadın sorunlarının yanı sıra bilimin, eğitimin, yetenekli olmanın değeri vurgulanır. Kızlar için okul açmanın artık bir zorunluluk olduğunu düşünen Efendiyev, ailede esas eğitimci olan annenin bilgili, çağdaş ve dünya işlerinden haberdar olması gerektiğini düşünmektedir. Kaleme aldığı çok sayıdaki şiirinde genel olarak Azerbaycan Müslüman Türk toplumunun, özellikle de kızların ve kadınların eğitimini dile getirir. İslami fikirlere yakın duruşu ile dikkat çeken Reşit Bey Efendiyev, kadın haklarını İslami bakış açısıyla yorumlamıştır. Bu tavrı ile 20 yüzyıl başlarında kadın hukuksuzluğunun İslamiyetten kaynaklandığını savunan edebiyatçılardan ayrılır.

Azerbaycan'da öğretmen, eğitimci, edebiyatçı olarak ünlenen Abdulla Bey Divanbeyoğlu (1883-1936), *Can Yangısı* (1903), *Dan Ulduzu*, *Ceng* (1909-1910), *İlan* (1906) gibi tanınmış eserlerin müellifidir. Onun edebiyat dünyasında ses getiren eserlerinden biri *Can Yangısı*'dir. Eserde yeni gelişmekte olan bir sanayi şehrinde kapitalizm anlayışı sonucunda ortaya çıkan istismar, ikiyüzlülük gibi olumsuzluklar eleştirilir. Kendini gösteren türlü sıkıntılar, hayata küsmüş bir gencin bakış açısından verilmektedir. Eserin ana eksenini oluşturan iki karakter Rukiyye ve Ahmet'tir. Onların birbirlerine karşı olan aşkı tasvir edilir. Ahmet dağlarda yaşayan Rukiyye adındaki kızı çok sevmiş, onunla köyde evlenmiştir. Şehirde yaşamaya alışmış olan Ahmet, Rukiyye'yi ikna eder ve birlikte şehre giderler. Şehir hayatı kısa sürede hem Ahmet'in kişiliğinde, hem de Rukiyye'ye karşı tavrı ve davranışlarında büyük değişiklik meydana getirir. Çok sevdiği Rukiyye'den soğumuş, ilgi duyduğu başka bir kadını ikinci hanım olarak almıştır. Ahmet kendisinde görülen değişiklikleri şu cümlelerle açıklar:

Bir men bele deyilem ki. Çoxumuz ve belke hamımız beleyik. Bugünkü arvad sabah üçün yaramaz, gerek ayrısı olsun. İşim de tereqqiye minmişdi, elimde pul görünürdü. Pul da adamı azdıran olur, beni de azdırdı. Evvel azmağım arvad gezmek oldu. (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 534).

Yukarıdaki satırlar Ahmet'in büyük pişmanlık duyduğu sırada söylenen itiraf niteliğindeki sözlerdir. O sadece kendisinin değil, bütün erkeklerin kadınlara karşı vefasız olduğunu iddia eder. Ahmet'e göre, erkeklerin çoğu evlendiği hanımını bir süre sonra sevmemeye başlar. Başka kadınlara yönelir. Kendisi Rukiyye ile evlenip ona kavuştuktan sonra işleri yolunda gitmiş, bol para kazanmaya başlamıştır. Eline geçen para onu azdırmış, adeta yoldan çıkarmıştır. Bu sırada ilk yaptığı şey hanımını başından atmak ve başka kadınlar aramaktır.

Şehir hayatına alışamayan Rukiyye, sürekli doğup büyüdüğü yerlere dönmek istemektedir. Memleket hasreti onu yatağa düşürür. Üstelik sevdiği Ahmet'in kendisine kötü davranması, vefasızlık yapıp başka kadınla evlenmesi onu derinden etkilemiştir. Bu duruma dayanamayan Rukiyye bir süre sonra vefat edecektir.

Bu eserde kadın hukuksuzluğunu büyük sorun olarak gören Divanbeyoğlu çok eşliliğin hem kadını bedbaht ettiğini, hem de genel olarak toplum yapısını bozduğunu belirtir. Azerbaycan'da çağdaş fikirlerle donanmış

diğer edipler gibi Divanbeyoğlu da Azerbaycan kadınının baskı ve sıkıntılarla yüklü hayatını ve köle vaziyetini kabullenemez. Ona göre yüzyıllardan beri erkek egemen toplumda pek çok haktan mahrum olarak varlığını sürdüren kadın, adeta erkeğin oyuncağı seviyesine indirilmiştir.

4. SONUÇ

Rusya'da 1905 yılında gerçekleşen Meşrutiyet hareketinin ardından halk üzerindeki baskının kısmen gevşemesiyle birlikte Azerbaycan'da basın hayatında bir canlanma görülür. Çok sayıda gazete ve derginin yayımlanmaya başladığı bu dönemde şiir, roman, hikaye, tiyatro eseri gibi farklı türlerde kitapların basımı da hız kazanır. 20 yüzyıl başlarında Azerbaycan'da ortaya çıkan bu yayınların ortak konusu büyük ölçüde kadın hak ve özgürlükleri olmakla birlikte esasen kadın hukuksuzluğudur. Başta şiir ve tiyatro eserleri olmak üzere roman ve hikayelerde Müslüman Türk toplumunda temel haklarından mahrum bırakılan kadınlar ele alınır. Kadınların çok eskilere dayanan mağduriyetleri edebi eser formunda realist bakış açısıyla dile getirilir. Celil Memmedquluzade, Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi, Abdürrahim Bey Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbeyli, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Bey Divanbeyoğlu, Reşid Bey Efendiyev, Yusuf Vezir Çemenzemlinli gibi edebiyatçılar kadın hukuksuzluğunu eserlerinde ısrarla işlemişlerdir. Ailede alınan kararlarda kadının söz hakkının bulunmaması ve kadının eve kapatılarak toplumdan izole edilmesi büyük sorun olarak dile getirilmiştir. Kadın erkek eşitsizliği, kadının ikinci sınıf insan olarak kabul edilmesi, toplumda hak ettiği değeri görememesi şair ve yazarlar tarafından eleştiri hedefine konmuştur. Bununla birlikte işlenen konular arasında kız çocuklarının yaşlı adamlarla evlendirilmesi meselesi o yıllarda dikkat çekmekte ve büyük yekun teşkil etmektedir. Kanaatimizce 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da gündeme gelen ve edebi eserlere yansıyan kadın hukuksuzluğu kısmen düzelmiş olsa da tamamen çözülememiş önemli bir meseledir.

KAYNAKÇA

Haqverdiyev E. (2014), Seçilmiş Eserleri, Kitap Klubu, Bakı.

Hesenova, M. C. (2010) "E. Haqverdiyev ve Xalqın Milli Özünüderqi", Bakı Üniversitesinin Xeberleri, Hümaniter Elmler Seriyası, No: 2: 2-5.

Memmedov, K. (2005), Ebdürrehim Bey Haqverdiyev Seçilmiş Eserleri 2 Cildde, c. 1, Lider Neşriyat, Bakı.

Memmedquluzade, C. (2016), Seçilmiş Eserleri, Kitap Klubu, Bakı.

Mir Celal - Hüseyinov F. (2008), Örneklerle 20. Esr Azerbaycan Edebiyyatı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Morkoç, A. (2016), "Molla Nasreddin'de Kadın Algısı", Türk Dünyasında Kadın Algısı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa.

Morkoç. A. (2016), "Molla Nasreddin Edebi Mektebi Üyelerinden Ali Nazmi'nin Eserlerinde Tenkit ve Hiciv" 3. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Kitabı, s. 99-109, Bakü.

Morkoç. A. (2017), "Üzeyir Hacıbeyli'nin Edebi Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Kitabı,s. 781-789, Antalya.

Morkoç A. (2017), Abdurrahim Bey Haqverdiyev'in Eserlerinde Toplumsal Eleştiri", JSHSR, Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 4, Issue: 5, pp. 1268-1276. Kahramanmaraş.

Nerimanov, N. (2004), Seçilmiş Eserleri. Lider Neşriyyat, Bakı.

Sabir M. E. (2002), Hophopname, Turan Neşriyat, Bakı.